הרב דוד לוי

בדין ספק ספיקא בברכות ובספירת העומר

א.

קיימא לן בכל דוכתא ד'ספק ברכות להקל', ומשום כך אדם המסופק אם בירך ברכה או לאו, היות וחיוב ברכה הינו מדרבנן, אינו צריך מספק לעמוד ולברך. אמנם במקום שיש 'ספק ספיקא' בחיוב הברכה מצינו בזה סתירות לכאורה בפסקי המשנה ברורה, וכדלהלן:

◆

ב.

סתירות פסקי המ"ב בספק ספיקא לברכה

המשנה ברורה (תפט, סקל"ח), כתב על דברי השו"ע (ס"ח) שהשוכח לספור את העומר באחד מן הימים סופר בשאר הימים בלא ברכה, "אבל אם הוא מסופק אם דילג יום אחד ולא ספר, יספור בשאר ימים בברכה". וכתב על כך המ"ב: "דאיכא ספק ספיקא שמא לא דילג כלל ואת"ל שדילג שמא הלכה כאותן פוסקים דכל יום הוא מצוה בפ"ע". הרי לפנינו שיטת המ"ב, שבמקום ספק ספיקא יכול לספור עם ברכה.

מאידך גיסא נודע להקשות שסתרי אהדדי דברי המ"ב למה שכתב בסימן רטו (סק"כ), שאין לברך במקום ספק ספיקא, וזה לשונו: "כתבו האחרונים דאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה כגון ספק אכל כזית או לא, ואת"ל לא אכל, שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכין אפ"ה ספיקו להקל ולא יברך". ומקור דבריו הינו מהחיי אדם (כלל ה' ח"א ס"ו).

אם כן לכאורה אין עולין ב' פסקי המ"ב בקנה אחד, דמחד גיסא פסק לגבי ספירת העומר שבמקום ספק ספיקא סופר עם ברכה, ומאידך, לגבי ס"ס בברכה, כגון ספק בריה ספק כזית, אין מברך אף בספק ספיקא.

◆

ב.

יישוב הסתירה מברכת ספירת העומר בס"ס

אומנם אי מהא ליכא לאותבי מידי, דיש מקום לחלק במישור ששונה ספירת העומר, שהגברא הוא במצב של חיוב ספירה כל המ"ט יום, וספק אם נפטר מחיובו ובמקום ס"ס אמרינן שאין אנו מסתפקים ונשאר הגברא בחיובו המוקדם של ספירת העומר, ושוב ממילא יכול הוא לספור בברכה.

משא"כ לגבי ס"ס בברכה, הרי זה ספק אם הגברא מתחייב בברכה, ובכה"ג אין הוא במצב של חיוב מוקדם, בכדי שנאמר שמס"ס לא נפקע חיובו, אלא צריך לחדש עליו חיוב ברכה, וזה לא אמרינן אף במקום ספק ספיקא. ולהכי בברכות הנהנין איננו מברך אף במצב של ס"ס, ועי' להלן (אות ה') עוד יישוב בזה.

◆

ג.

סתירות נוספות בנידון זה

אכן באמת אין חילוק זה מספיק לשאר המקומות שבהם נראה שסבירא ליה למ"ב שאף במקום שאין חיוב מוקדם מכל מקום בספק ספיקא יכול לברך.

א. פסק המחבר בהל' ציצית (יד, ב): "הטיל ישראל ציציות בבגד בלא כוונה, אם אין ציציות אחרים (מצוים) מתוקנים להכשירו יש לסמוך על הרמב"ם שמכשיר, אבל לא יברך עליו".

וכתב הביאור הלכה (שם, ד"ה בלי כוונה): "ואם חשב במחשבתו לשמה **נ"ל דיוכל לברך** עליו אף דבטוייה נשארנו לעיל בסימן י"א בצ"ע אם מהני מחשבה הכא מותר אחד **דס"ס הוא דשמא הלכה דסגי במחשבה** עיין ברא"ש בה"ק ושמא הלכה כהרמב"ם ועוד טעמא אחרינא דטויית חוטין סתמא לאו לשם ציצית משא"כ תליית החוטין סתמא לשמה קאי ובצירוף כל אלו הטעמים **נ"ל דיוכל לברך עליו** אך לכתחלה יותר טוב שיוציא כן בפיו בפירוש וכן העתקתי לדינא במ"ב".

דברי הביאור הלכה ברור מיללו, שאף במקום ספק ספיקא בחיוב הבגד בציצית, מכל מקום יכול ללבוש הציצית ולברך, והתם הלא אין חיוב מוקדם, מאחר שספק אם בבגד זה מתקיימת מצוות ציצית כלל, ואין בבגד חיוב שקדם.

ב. בהל' ציצית (סי' יא-א) פסק המחבר: "החוטין צריך שיהיו טוויין לשמן וכו', **שיאמר** בתחלת הטווי שהוא עושה כן לשם ציצית".

וכתב המ"ב (סק"ד) שהאמירה לשמה מעכבת אף בדיעבד. ולהלן (שם סק"ו) כתב המ"ב לצרף לספק ספיקא, בגוונא שהתחיל לטוות במחשבת לשמה גרידא. ומכל מקום אחר שהחל בטוויה אמר בפיו שטווה לשמה בפירוש, דיש כאן ספק האם אמרינן 'הוכיח סופו על תחילתו', וכתב עלה המשנה ברורה: "ואם בתחלה ג"כ חשב שיהיה לשמה אך שלא אמר בפירוש **נ"ל דיש לצדד להקל בזה דס"ס הוא".** ומסתימת דבריו נראה דהוא נוטה להקל אף לעניין ברכה.

ג. כתב הרמ"א בהל' לולב (תרמח, ז) על דברי המחבר: "ניטל דדו, והוא הראש הקטן ששושנתו בו, פסול וכו'. הג"ה וכל זה דוקא בנטילה, אבל אם לא היה לו דד מעולם כשר, וכן רוב האתרוגים שמביאים במדינות אלו". ובשער הציון (סקל"ז) כתב עלה: "ומ"מ אם א"א להכיר כלל אם היה כן מתחלת ברייתו בא"ר בשם הב"ח מצדד להחמיר **אכן בפמ"ג כתב דאפשר דיש להכשיר מטעם ס"ס** דשמא הלכה כמ"ד ניטל פיטמתו היינו עוקץ לבד ואפילו הוא דדו שמא לא ניטל אלא נברא כך עכ"ד". ומבואר שהכשיר השעה"צ אתרוג כזה מכח ספק ספיקא אף לברכה. והתם נמי אין חיוב מוקדם, כדי שנאמר שבמקום ס"ס לא פקע החיוב.

ד. עוד כתב השער הציון בהל' מגילה (תרצא סק"ט), על דברי הרמ"א (שם, ס"ב) "ועושין כל פרשיותיה סתומות, ואם עשאן פתוחות פסולה (הגהות מימוני פ"ב ופסקי מהרא"י סימן כ"ג)".

וכתב עלה השעה"צ: "ולענין ברכה מסתפק הפמ"ג ולבושי שרד מצדד דיוכל לברך דאפילו על מגילה פסולה ג"כ יש דיעות לענין ברכה **וא"כ בזה הוא כעין ס"ס".**

הרי שהכשיר המ"ב מגילה שכתב הסופר את כל פרשיותיה פתוחות, משום ס"ס, ואפשר דיכול אף לברך עליה.

הרי לפנינו עוד ג' מקורות שבהם הכריע המ"ב שאפשר לברך במקום ספק ספיקא.

ה. אכן יל"ע עוד בזה, דהביאור הלכה (ז, ד"ה להתפלל) כתב על מה שפסק במ"ב, שהנוטל ידיו אחר שעשה צרכיו אף לתפילה במשך היום איננו יכול לברך על נטילת ידים. וכתב בביאור הלכה: "להתפלל מיד - עיין במ"ב בשם ארצות החיים, ועיין בפמ"ג שנסתפק אם יזדמן ע"צ הקרי עוד ספק אחד עד"מ שרוצה לטעום קודם תפלה דבר שטיבולו במשקה דהוי תרי ספיקי דשמא הלכה כמ"ד דעל טיבולו במשקה צריך לברך ענט"י ועוד דשמא הלכה כמ"ד דכל היום צריך לברך לתפלה ע"ש ובארה"ח הסכים דיוכל לברך ענט"י אם נזדמן לו זה אחר שעשה צרכיו לגדולים **ולא מטעם ס"ס דבזה דעתו שלא לברך** רק משום דבלא"ה דעת רוב הפוסקים דלתפלה יוכל לברך בזה".

ומבואר בדברי המ"ב בביאור הלכה, שמחמת ספק ספיקא איננו יכול לעמוד ולברך אף במקום ספק ספיקא, וצ"ב סתירות הדברים.

◆

ד.

יוכיח דמברכין אף על 'מעשה מצווה'

ובהקדם הנה יש לייסד, שחיוב ברכה איננו רק על קיום המצווה בפועל, אלא אף על 'מעשה מצווה' יש חיוב ברכה[א]. ותורף הדברים, דהנה לשיטת הבה"ג, שספירת העומר כל המ"ט יום חדא מצווה היא, הקשה הפמ"ג (א"א תפט, סק"ב וסקי"ג): "ודע דמדברכין בכל לילה על ספירת העומר, משום דכל לילה הוה וודאי מצוה בפני עצמה, דאי כולהו חדא מצוה לא הוה לן לברוכי בכל לילה, רק ליל א' בהתחלה". וצ"ע לשיטת הבה"ג היאך מברכין בכל לילה, דבפשטות הדין של ברכה בכל לילה הוא דין מוסכם אף לשיטת הבה"ג, וכן מבואר במקור חיים לבעל החוות יאיר (נדפס בסוף שו"ע מהדורת מכון ירושלים סי' תפט) דנתקשה מדוע לדעת הבה"ג מברכין על מצווה אחת מ"ט ברכות, ומכל מקום לעיקר דין הברכה לשיטת

א). והרחבת הדברים בזה אי"ה במקו"א.

הבה"ג אף הוא סבירא ליה דמברכין[ב] (אלא דבירר טעמא דמילתא), ותיקשי עלה שאלת הפמ"ג.

וביותר הקשו, דאטו אדם ששכח ביום הל' נמצא למפרע שכל ברכותיו לבטלה? יתר על כן כתבו האחרונים[ג] להקשות, דהלא קיי"ל 'שמא ימות חיישינן', ואם כן לשיטת הבה"ג יהא אסור לברך, שמא ימות באמצע הספירה ונמצא שכל ברכותיו לבטלה.

אכן הביאור הוא, שאף לבה"ג הגם שכל המ"ט יום הינם קיום אחד למצוות הספירה, מכל מקום בכל חלק מהמ"ט יום הוא 'מעשה מצווה' בפני עצמו. נמצא שיש מ"ט 'מעשה מצווה' עם קיום אחד מתמשך של כל ימי הספירה. ואם כן, אף אם נמצא ששכח באחד מהימים מכל מקום היות וקיים את ה'מעשה מצווה' של אותן ימים שספר בהם, שפיר בירך ויצא יד"ח ברכה מעליא, מאחר שיש חיוב ברכה על 'מעשה המצווה'[ד].

◆

ה.

ראיה ליסוד זה מדברי התוס'

וראיה מפורשת ליסוד זה, שמברכין על 'מעשה מצווה' ולא רק על 'קיום המצווה' בפועל, יש להביא מדברי התוס' במנחות (סו,א ד"ה זכר) שכתבו, "נראה דבספק חשיכה יכול לברך ואין צריך להמתין עד שיהא ודאי לילה כיון שהוא ספיקא דרבנן". הא קמן דשיטת התוס' הינה שיכול אדם לספור את ספירת העומר בבין השמשות, הגם שהוי ספק יום ואם ספר ביום לא קיים את מצוות הספירה, מכל מקום היות וספק דרבנן לקולא ומותר לו לספור בזמן בין השמשות, יכול הוא לברך. והנה, בבין השמשות, על הצד שהוי ספק יום לכאורה לא יצא יד"ח, ומכל מקום יכול הוא לברך, היות ומקיים הוא את ה'מעשה מצווה' של ספירת העומר, שמתיר לו לספור בבין השמשות מחמת שהוי ספק דרבנן, והבן.

ב). וכן נקט בפשיטות הגרי"ז בחידושיו למנחות (סו,א) שאף לדעת הבה"ג מברכין בכל לילה, ועיי"ש מה שביאר בטעם הדברים.

ג). חסד לאברהם (תאומים, סי' נה), יד יצחק (גליק, סי' מח), בצל החכמה (מה, ט).

ד). והצעתי דבר זה בפני כמה ת"ח מופלגים והסכימו לזה, דמברכין אף על 'מעשה מצווה'.

ומעתה י"ל, דאדם המסופק בספירת העומר האם דילג יום, היות ויש ספק ספיקא לחייבו, נמצא שמחוייב הוא במעשה מצווה של 'ספירת העומר', ולהכי אף שיש צד שאינו מקיים מצווה בפועל, מכל מקום היות ועל מעשהו יש שם 'מעשה מצווה', מברך הוא על כך וכפש"נ.

◆

ו.

יישוב פסקי המ"ב ליסוד המבואר

מעתה נבוא ליישובן של דברים בעז"ה. מה שכתב הביאור הלכה בהל' ציצית, דבמקום ס"ס שתלה את החוטין בלא אמירה לשמה, היות ודנים אנו על הציצית האם מותרת היא בלבישה אם לאו, מאחר שיש ספק ספיקא מתירין אנו את הציצית בלבישה. כעת, שוב נחשב הדבר שעושה הוא 'מעשה מצווה', היות ודנים אנו על הציצית כמותרת בלבישה מכח פתילים אלו, ואף שייתכן אליבא דאמת אין הוא מקיים בפועל את מצוות ציצית, מכל מקום, הלא מחוייב הוא להטיל פתילי ציצית בלבישת טלית זו, ודנים אנו שעושה הוא מעשה מצווה. וכפי שמתירין אנו אותו בלבישה כך שפיר יכול לברך על הציצית.

ועל דרך זה באתרוג, שכתב השעה"צ שבמקום ספק ספיקא מכשרינן ליה, ומשמעות דבריו היא שאף מברכים על האתרוג, ולמבואר י"ל דהיות ובמקום ס"ס אנו מכשירים את האתרוג ומצווים אותו ליטלו, אם כן מקיים הוא את ה'מעשה מצווה' של לקיחת פרי עץ הדר, ועל מעשה הלקיחה מברך הוא את ברכת המצוות (הגם שיתכן שאיננו מקיים בפועל את המצוה, היות ואי"ז אתרוג מעליא, מכל מקום מעשה מצווה יש כאן ומברכין על זאת).

ואף במגילה, שכתב השעה"צ שבמקום ס"ס מכשירין אנו אף מגילה שפרשיותיה פתוחות ומברכין עלה, יבואר נמי עד"ז. היות ובמקום ספק ספיקא מכשירים אנו את המגילה לקריאה, נמצא שמקיים הוא 'מעשה מצווה' של קריאת המגילה, ואם כן שפיר רשאי לברך את ברכת המצוות על קריאתה של המגילה[ה].

◆

ה). אלא שבזה יש להעיר, שהלא אף במקום ספק אחד, כגון שיש לפניו מגילה פסולה, שיש צד שמכל מקום יוצא בה יד"ח, והלא מחויב הוא לקרוא את המגילה משום ספק לחומרא. ואעפ"כ אינו מברך

ז.

יישוב הסתירה מברכות הנהנין ומנטילת ידיים

אמנם, במה שכתב המ"ב (רטו) שבמקום ספק אם אכל בריה, או כזית, אף במקום ס"ס איננו מברך, יש ליישב בתרתי:

א. בשאר ברכת המצוות מברכים אף על 'מעשה מצווה' ולא רק על עצמות קיום המצווה. שונה הדבר בתכלית לגבי ברכת הנהנין, שבזה המאכל מחייב את הברכה, ולהכי אף במקום ס"ס איננו יכול לברך ברכת הנהנין, מאחר שיש ספק בגוף המאכל האם מחוייב הוא בברכה.

ב. עוד י"ל, שכאשר הספק ספיקא בא ישירות על חיוב הברכה, בזה לא מועיל להתיר לברך, מאחר שאין זה בתולדה מכך שדנים אנו שעושה הגברא מעשה מצווה, אלא בא הס"ס ישירות לחייב ברכה, ובכה"ג אף במקום ס"ס איננו מברך.

אכן כאשר נבוא להשלים את היריעה בדברי הביאור הלכה (ז) בשם הארצות החיים, שלגבי ס"ס בברכת ענט"י, איננו מברך, שם נצטרך לומר כחילוק השני, שכאשר הס"ס מגיע ישירות לחייב את הברכה בלא שנוגע הוא למעשה מצווה מוקדם, בזה אף במקום ס"ס איננו יכול לברך. דבפשטות גדר הברכה של ענט"י איננו כברכות הנהנין, שהדבר בעצמותו מחייב ברכה, אלא הברכה הינה על מעשה המצווה של הנטילה, ועי'. ובהכרח שכאשר הספק ספיקא בא לחייב את הברכה ישירות בזה איננו מברך במקום ס"ס.

◆

ח.

יתקשה על יסוד הדברים ממה שכתב הלח"מ ויישוב נאות בזה

אמנם, לכאורה יש לעיין על ביאור זה, שכאשר הספק ספיקא מגיע ישירות על חיוב הברכה איננו יכול לברך.

וצריך עיון, דהנה כתב הלחם משנה (פ"ד מברכות ה"ו) לגבי ברך על הפרפרת לא פטר את מעשה קדרה, ומחוייב הוא לברך ברכה בפני עצמה על המעשה קדירה.

במקום ספק אחד. וטעם הדבר הוא שלענין ברכה במקום ספק הקילו רק במקום ס"ס לשאת את שם ה' בברכה.

ואף שבגמ' עלתה בתיקו, משום דאיכא ס"ס (שמא כו"ע מודו בדין זה, ואף את"ל דפליגי שמא הלכה כב"ש) ובמקום ס"ס מברך, ושונה הדבר מהא דקיי"ל ספק ברכות להקל, את"ד.

וצריך תלמוד, דהלא למבואר לעיל, כפי שפסק המ"ב שבמקום ספק בריה ספק כזית איננו מברך אף דאיכא ס"ס, משום דהוי ס"ס הבא לחייב ברכה, ומאי שנא מנידון הלח"מ, שבירך על הפרפרת צריך לחזור ולברך על המעשה קדירה, אף דהוי ספק ספיקא על הברכה.

ויש לחלק, דשונה הדבר לגבי האוכל ספק בריה ספק כזית, ששם יש נידון על הגברא האם מחוייב הוא לברך, ובזה פסק המ"ב דאף במקום ס"ס איננו מברך. אכן שונים הדברים בנידון הלח"מ, דכאשר בירך על הפרפרת נקטינן משום ס"ס שאין הברכה פוטרת את המעשה קדירה, ומעתה מכח הספק ספיקא הוגבל כוחה של ברכת הפרפרת ושוב איננה מתירה את המעשה קדירה. מעתה כאשר בא האדם לאכול מעשה קדירה הוי מידי דממילא, שמחוייב הוא לברך עליה, מאחר שאין חיוב הברכה על הגברא בא מכח הס"ס, אלא דהספק ספיקא מגביל את ברכת הפרפרת, ומעתה מעשה הקדירה טוען ברכה מצד עצמו. ואין זה שהס"ס בא ישירות על הגברא לחייבו בברכה, ועי'.

◆

ט.

ידון בספיקות טובא האם יברך

בסיום הדברים, אף שיש נידון במקום ספק ספיקא האם מחוייב האדם לברך, דנו הפוסקים האם אף לשיטות שבמקום ס"ס איננו מברך, האם בספיקות טובא יכול הוא לברך.

והנה מהביה"ל (ז') משמע שאף בג' ספיקות לא יברך. ובפמ"ג (פתיחה להל' ברכות אות ד') כתב שאף בספיקות טובא לא יברך. אמנם הא"א (סי' קי' ד"ה פחות מרביעית) כתב שבספיקות הרבה יכול לברך. אכן השדי חמד (מערכת ברכות א - יח) כתב שההוראה שפשטה היא לא לברך אף בספיקות טובא.

◆

סיכום הדברים

לשיטת המ"ב יכול לברך בס"ס, במקום שנחשב הדבר ל'מעשה מצוה', אף שדנים על זאת מכח ספק ספיקא. שונים הדברים לגבי ספק ספיקא המגיע ישירות לחייב ברכה, שבזה אף במקום ס"ס איננו יכול לברך.